

Anna Jakubowska

O czeskiej i górnołużyckiej frazeologii, czyli ustalone porównania semantycznego pola kłamstwa w dwóch bliskich sobie językach

Studia Germanica Gedanensia 17, 165-176

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Jakubowska
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytet Warszawski, Warszawa

O czeskiej i górnołużyckiej frazeologii, czyli ustalone porównania semantycznego pola kłamstwa w dwóch bliskich sobie językach

Kłamstwo to „wypowiedź fałszywa, której celem jest świadome wprowadzenie otoczenia w błąd. Nie jest to wypowiedź mylna, którą wygłasza ktoś w przekonaniu o jej prawdziwości.” (Okoń 1981: 128–129). Bardzo trudno oddzielić od siebie pojęcie kłamstwa i fałszu. Jest to problemem zwłaszcza w sytuacji, kiedy analizie poddawane są jednostki frazeologiczne, w których składzie leksykalnym nie ma eksplicytnie wyrażonego żadnego z tych pojęć. Kłamstwo nie musi oznaczać obiektywnej nieprawdy, tak jak fałsz. Jednak fakt, że intencją nadawcy jest wprowadzenie kogoś w błąd, więc tym samym zafałszowanie prawdy, sprawia, że w potocznym rozumieniu tego słowa człowiek, który kłamie, jest również fałszywy. Jak podkreśla Puzynina czasownik *kłamać* należy do pola znaczeniowego ‘wprowadzania w błąd’ i od *bycia fałszywym* czy *obłudnym* różni się tym, że dotyczy wprowadzania w błąd poprzez komunikaty językowe lub parajęzykowe (por. Puzynina 1997:337).

„Kłamstwo, fałsz i oszustwo zawsze występowały w historii ludzkiej, choć w różnym natężeniu, w różnych dziedzinach i w różnych zakresach. [...] – pisze w swoim artykule ks. prof. Czesław S. Bartnik (2006) – „Ale dziś po wielkim osłabieniu wartości klasycznych, a przede wszystkim chrześcijaństwa, zakłamanie wyrasta do roli jednej z podstawowych zasad życia”. O kłamstwie wiele się mówi, dlatego w języku pojawiają się liczne określenia kłamcy, oszusta, człowieka fałszywego, przebiegłego i nieszczerego.

Kłamstwo bogato reprezentowane jest również we frazeologii języka czeskiego i górnołużyckiego. Szczególnie reprezentatywną grupę stanowią porównania frazeologiczne.

W polskiej tradycji frazeologicznej utarte jednostki o charakterze porównawczym umieszczane są często na pograniczu frazeologii stałej i łączliwej, ponieważ całość związku z reguły nie odbiega od sumy znaczeń składających

się na niego komponentów (por. Skorupka 1969: 222). Jednak w pracach frazeologów czeskich i łużyckich porównania zaliczane są do frazeologii na takich samych prawach, jak inne ustabilizowane jednostki (por. Bečka 1979, Čermák 1985, Čechová a kol. 2000, Wölkowa 1987, 1999). W górnołużyckim słowniku frazeologicznym (HFS) utarte porównania traktowane są na równi z wyrażeniami i zwrotami, w trzytomowym czeskim słowniku frazeologicznym (SČFI) porównaniom został poświęcony cały pierwszy tom.

Porównaniem nazywamy za Čermákiem „ustalone i idiomatyczne określenie służące do wyznaczenia i ocenienia (głównie) relacji podobieństwa między rzeczownikiem, osadzonym w konkretnym kontekście a danym z góry modelem” (1983: 466 – tłum. AJ).

Pod względem formalnym porównanie składa się z kilku elementów.

- Tradycyjnie posiada ono człon zwany elementem porównawczym, przedmiotem porównania, członem porównywanym lub *comparandum*. Jest to uzupełniane przez kontekst, aktualizowane wyrażenie nominalne, do którego odnosi się całe porównanie. We frazeologii często ten właśnie element jest pomijany.
- Kolejny człon również nie zawsze w porównaniu występuje i jest wyrażony leksykalnie. To *tertium comparationis* – określnik porównania, wspólny znak, rys, ogólna cecha wspólna, na podstawie której między elementami stojącymi po przeciwnych stronach porównania tworzy się szczególna relacja podobieństwa.
- Formalnym znakiem porównania jest *komparator*, zwany niekiedy również łącznikiem, koniunktorem, spójnikiem porównania.
- Po prawej stronie łącznika znajduje się *comparatum*. Jest to swoisty model, prototyp, który semantycznie zawsze jest pojedynczy, choć formalnie czasem złożony, właściwa istota porównania, która podkreśla i aktualizuje *comparandum*. Ten człon porównania zwany jest także elementem porównującym, nośnikiem, przedmiotem lub obiektem porównania.

Čermák wyróżnia dodatkowo element omawianej konstrukcji semantyczno-składniowej – *relator* – komponent najczęściej o charakterze werbalnym, czyli – jak zaznacza redaktor czeskiego słownika frazeologicznego „pierwszy właściwy stały składnik lewej strony porównania” (Čermák 1983: 476). Należy zaznaczyć, że w pracach frazeologów, którzy nie wyróżniają tego elementu konstrukcji porównawczej, częśćka ta traktowana jest najczęściej jako część *tertium comparationis*. Sam Čermák stwierdza z resztą, że granica między relatorem a określnikiem nie zawsze jest ostra i często dochodzi do ich łączenia (por. Čermák 1983: 476–479, Krajewski 1982: 113, Wysoczański 2006: 34–35).

Jak wynika z powyższego, niektóre elementy porównania mogą być pominięte bez wpływu na znaczenie i funkcję jednostki. Nowakowska (2005: 52) w swojej monografii poświęconej frazeologii takie porównania, zawierające tylko łącznik, *comparatum* i niekiedy również *tertium comparationis*, nazywa *quasi-porównaniami*, niepełnymi strukturami porównawczymi.

Porównania frazeologiczne, wyekscerpowane ze słowników, zatem nie osadzone w konkretnym kontekście, będą pozbawione pierwszego członu – *comparandum*¹. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że jednostki te (z drobnymi wyjątkami) mogą służyć do opisanego człowieka. Czasem formy pozostałych komponentów komparacji wpływają na zawężenie domyślnego *comparandum* do osoby konkretnej płci. Jednakże przypadki, w których w sfrazeologizowanych porównaniach występuje opozycja rodzajowa za pośrednictwem form gramatycznych *tertium comparationis* nie są częste (por. Wysoczański 2006: 38). Jeszcze rzadsze są przypadki, kiedy *comparandum* skorelowane jest ze zwierzęciem. Dzieje się tak dlatego, że frazeologia ma zdecydowanie antropocentryczny charakter (por. Pajdzińska 1990).

W niniejszym artykule interesować mnie będą ustabilizowane konstrukcje porównawcze języka czeskiego i górnołużyckiego, których budowa zgodna jest z przedstawionym wyżej schematem. Sfrazologizowana komparacja będzie więc tu traktowana również jako konstrukcja składniowa, a nie tylko semantyczna. Po obu stronach porównania mogą znajdować się dowolne części mowy, w funkcji łącznika zaś leksem *jako* (j. czeski) i *każ* (j. górnołużycki)² lub ich warianty: *jako by*, *jako kiedy* i *każ by*, *każ zo by*, które mogą czasem zmieniać nacechowanie emocjonalne i stylistyczne jednostki. Partykuły dodane do komparatora zdają się jeszcze bardziej zbliżać do siebie oba elementy porównania (por. Pietrak 1971: 557).

W funkcji wykładnika porównania mogą występować również inne leksemy. Čermák (1983: 479–480) zauważa, że relacje podobieństwa należy dostrzegać także w takich sfrazeologizowanych konstrukcjach, w których tradycyjnie podkreśla się np. sposób bądź rezultat wykonywanej czynności³. Wyróżnia on *komparatory specyficzne*, które także wyrażają różnego rodzaju relacje podobieństwa między *comparandum* a *comparatum*, np. *až, že by, co div, jen, než* itp. W języku górnołużyckim mogą tu występować spójniki: *hač, hač zo, zo, hač hdyž, doniž* itp. (Por. Faßke 1981: 720–723).

Oczywiście, wyrażanie podobieństwa w języku może również odbywać się bez pomocy formalnego koniunktora. Wtedy frazeologizm przyjmuje postać grupy imiennej, gdzie przymiotnik denominalny sygnalizuje podobieństwo między desygnatem określonego rzeczownika i desygnatem podstawy (por. Krajewski 1995: 276–278) (np. *bazilišćí oči* co można eksplikować jako: *oči jako bazilišek*). Čermák zauważa również, że niebezpośrednie porównania występują w intensyfikujących i wartościujących wyzwiskach (1983: 480). Odwołują się one do stereotypowych cech występujących w nich desygnatów,

¹ Dla sfrazeologizowanych porównań typowy jest brak wyrażonego explicite w strukturze powierzchniowej *comparandum*. Jednak zawsze jest ono obecne w strukturze semantycznej – wtedy bezpośrednim na niego wskazaniem będzie implicytne *tertium comparationis* (por. Wysoczański 2006: 39).

² W języku górnołużyckim w tym samym znaczeniu co *kaž* może występować również *jako* lub *jakož*. Konstrukcje z tymi częściami uważane są jednak za książkowe lub przestarzałe (por. Faska 2003:188).

³ Por. „Jde zde [...] o podobnostní vztah, kde komparátum jinak externí a vůči komparandu heterogenní (u většiny přirovnání) se zaměňuje za komparátum interní, s komparandem v podstatě jakoby shodné, a ovšem pouze jakoby fázově posunuté (tj. z vlastníhó děje do jeho rezultátu, chapaného zde jako účinek apod.)“ (Čermák 1983: 479).

są odtwarzalne i ekspresywne, można je więc uznać za swoiste frazeologizmy, np. *Ty hade (zradný)! Lišák jeden!*

Jak już zostało wspomniane, przedmiotem analizy będą tylko tradycyjne i typowe frazeologiczne konstrukcje porównawcze, posiadające łącznik *jako* i *każ* oraz jego warianty⁴.

Wśród sfrazeologizowanych komparacji wchodzących w skład semantycznego pola kłamstwa znalazło się 20 porównań czeskich i 10 górnołużyckich. Źródłem czeskim frazeologizmów był *Slovník české frazeologie a idiomatiky – Přirovnání* pod. red. F. Čermáka, zbiór ludowych przysłów opracowanych przez J. Zaorálka *Lidová rčení* oraz *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów* T.Z. Orłóś i J. Horník. Materiał górnołużycki wyekscerpowany został ze słownika frazeologicznego autorstwa S. Wölke i A. Ivčenki *Hornjoserbski frazeologiski słownik*, z dwóch zbiorów przysłów górnołużyckich zebranych przez J. Radysërba-Wjeliję: *Metaforiske Hrona abo Přenoški a Přirunanki w řeči Hornjołužiskich Serbow* i *Přistowa a přistowne hrónčka a wustowa Hornjołužiskich Serbow* (nowe wydanie zredagowane przez G. Wirtha), słownika łużycko-niemieckiego autorstwa J. Krala oraz z niemiecko-górnołużyckiego zbioru związków frazeologicznych umieszczonych wśród materiałów dydaktycznych na stronie internetowej Instytutu Sorabistyki na Uniwersytecie w Lipsku (<http://www.uni-leipzig.de/~sorb/>).

Lewicki (2003: 162–163) zalicza porównania do związków hiperonimicznych. „W związkach tych człon nadrzędny nazywa hiperonim (kategorię znaczeniową) całej jednostki, a człon podrzędny pełni funkcję modyfikacyjną. [...] w pewnych warunkach kontekstowych może takie połączenie reprezentować sam człon nadrzędny”. Zauważa również, że większość sfrazeologizowanych porównań pełni najczęściej funkcję *intensivum* (por. Lewicki 2003: 218). Bańko we wstępie do Słownika Porównań stwierdza, że do objaśnienia znaczenia tego typu komparacji można każdorazowo zastosować tę samą formułę: ‘używane dla podkreślenia cechy lub skali zjawiska’ (por. Bańko 2004: 11). Jednak odmienność leksemów znajdujących się po prawej stronie porównania sprawia, że podobnie zbudowane jednostki mają inną motywację a także obrazowość. Porównania obrazowe – czyli takie, w którym *comparatum* jest stereotypowym nosicielem cechy wyrażonej w *tertium comparationis* – odzwierciedlają tradycję narodu, jego kulturę, otaczającą przyrodę warunki geograficzne (por. Wysoczański 2006: 44). Również w zależności od konotacji *comparatum* porównania będą miały odmienne zabarwienie stylistyczne i będą używane w innych sytuacjach komunikacyjnych.

Obrazowość wyrażań i zwrotów porównawczych⁵ w języku czeskim i górnołużyckim często opiera się na podobnym typie asocjacji. Jednak wśród zgromadzonych komparacji opisujących człowieka, który kłamie nie znalazła

⁴ Frazeologiczne konstrukcje porównawcze z łącznikiem *jako* stanowią 69% wszystkich ustalonych porównań opisujących kłamstwo w języku czeskim, w języku górnołużyckim porównania z *każ* stanowią 56% związków tego samego pola semantycznego.

⁵ Terminu *wyrażenia i zwroty porównawcze* używam zgodnie z definicją S. Skorupki (1999: 7). Dla nazwania tego typu połączeń wyrazowych używane są również określenia *zwroty porównawcze* i *porównawcze wyrażenia określające* (Lewicki, Pajdzińska 1993: 311). Należy zauważyć, że

się ani jedna identyczna para w obu językach. Jednak z całą pewnością można odnaleźć pewne podobieństwa w sposobie oglądu rzeczywistości, które ujawniają się w ustabilizowanych połączeniach wyrazowych.

Zarówno Czesi, jak i Łużycanie z kłamstwem utożsamiają przedstawicieli niektórych narodów, mieszkańców regionów i miast czy też osoby wykonujące konkretne zawody. W języku czeskim częste były kiedyś frazeologizmy z nazwą *Cygana*, dziś jednostki zawierające ten eponim są coraz rzadsze (por. Orłoś 1994: 147). Pojawiają się jednak porównania:

[cz] *lhát jako Cikán*

[cz] *lhát jako cikánská kůže*

Inne komparacje zawierające eponimy języku czeskim notowane są już wyłącznie w starszych źródłach:

[cz] *lhát jako Turek*

[cz] *lhát jako slezaňa*⁶

Czesi kłamstwo przypisują Turkom i mieszkańcom – a właściwie mieszkankom – Śląska.

Łużycanie zaś równie negatywnie oceniają ludzi, którzy mieszkają bądź tylko prowadzą interesy w Kulowie. W mieście tym na jarmarkach sprzedawane było bydło z całych Łużyc, sprzedający zaś niejednokrotnie starali się w jakiś sposób oszukać kupców (por. Ивченко 1995: 121). Stąd w zasobie frazeologicznym języka górnołużyckiego takie porównania:

[gł] *lžeć kaž Kulowski konjer*

[gł] *lžeć kaž Kulowski handler*

Podobne cechy przypisywane są również handlarzowi końmi we frazeologii czeskiej.

[cz] *lhát jako koňský handlír*

W czeszczyźnie ponadto istnieje ustalone porównanie, w którym w funkcji *comparatum* występuje czeski wariant imienia barona von Münchhausena:

[cz] *lhát jako Baron Prášil*

Baron Prášil to tytuł czeskiego przekładu bajek G.A. Brügera o baronie Münchhausenie⁷ – niemieckim oficerze na żołdzie rosyjskim, który podczas

Čermák (1983:467) podkreśla predykatywny charakter wszystkich ustalonych porównań, brak komponentu werbalnego traktuje jako nieujawniony powierzchniowo czasownik *być*.

⁶ W drugim porównaniu po prawej stronie pojawia się nazwa *slezaňa*, którą Zaorálek tłumaczy jako *žena ze Slezska*. Jednak przy tym hasle w słowniczku na końcu jego zbioru stoi znak zapytania. W *Słowniku dialektu wołoskiego* (Kazmír 2004) ten sam rzeczownik przetłumaczony jako *lenoch* 'leniuch' lub 'oparcie krzesła' lub 'ryga' (SCzP). Porównanie *lže jako Slezaňa* pojawia się również w czasopiśmie „Vestmír“ w artykule dotyczącym nazw narodowości w metaforycznych określeniach w języku czeskim (Loucká: 2003).

⁷ Polski tytuł: *Cudowne podróże na lądzie i na morzu, kampanie i wesole przygody barona von Münchhausena* – tłumaczenie z roku 1927 i 1956 (por. Kopaliński 1991: 718).

biesiad przy winie snuł opowieści o swoich przygodach (por. Orłoś, Hornik, 1996:205). O tym, jak dalekie od prawdy były jego słowa świadczyć może fakt, że Münchhausena nazywano często Łżybaronem (por. Kopaliński 1991: 718). Wśród Czechów postać ta zyskała popularność dzięki filmowi pt. *Baron Prášil* w reż. Karela Zemana.

Również słowo pisane ma w obu językach negatywne konotacje. Wśród czeskich jednostek znajdujemy dziś już trochę przestarzałe porównanie, którego istotę stanowi kalendarz lub gazeta:

[cz] *lhát jako kalendář*

[cz] *lhát jako noviny*

W języku górnołużyckim zaś wciąż żywa jest komparacja, w której jako element porównujący występują książki z bajkami:

[gł] *łžeć kaž basničkowe knihi*

Również otaczający człowieka świat często utożsamiany jest z kłamstwem. Obserwacja przyrody, zjawisk atmosferycznych i zachowania zwierząt sprawiła, że w języku górnołużyckim pojawiło się porównanie, odwołujące się do właściwości bagna, które – z pozoru niewinne i niegroźne – jest jednak często śmiertelną pułapką:

[gł] *łžeć kaž zelene bahno*

Czesi zaś w swoim zasobie frazeologicznym utrwalili negatywny stereotyp psa:

[cz] *lhát jako pes*

Negatywne potoczne widzenie psa jest typowe z resztą dla większości czeskich porównań (por. Wysoczański 2003: 88).

W języku czeskim podkreśla się również łatwość kłamania. Można kłamać z taką łatwością, z jaką powstaje druk:

[cz] *lhát jako když tiskne*

O kłamstwie można również mówić przenośnie, używając takich konstrukcji porównawczych, w których z lewej strony będzie inny czasownik niż *lhát, łžeć* ‘kłamać’. W zborze przysłów Radyserba-Wjeli znajdują się dwa porównania, w których występuje leksem bliski znaczeniowo *jebać* ‘oszukiwać, szwindlować, zwodzić, łudzić’.

[gł] *jebać bratra a nana kaž wony Jakub*

[gł] *jebać kaž překlepany žid*

Pierwsze z porównań ma swoją motywację w Biblii. Po lewej stronie komparatora znajduje się fraza, która zawęza ten frazeologizm do znaczenia ‘oszukiwać brata i ojca’. Jest to bezpośrednio odwołanie do historii biblijnego patriarchy Jakuba, który z pomocą matki wyłudził od oślepego ojca błogosławieństwo, podając się za bliźniaczego brata Ezawa (por. Kopaliński 1991: 419).

W drugim frazeologizmie elementem porównania jest przebiegły Żyd. Ten sam negatywny stereotyp Żyda odnaleźć można wśród jednostek czeskich:

[cz] prolhaný jako židovská kůže

Jednak w obu językach porównania te pojawiają się tylko w starszych źródłach. Jak zauważa Orłoś (1994:47) „w starszym materiale, zwłaszcza przysłowia [...] frazeologizmów tego typu była znaczna ilość.” Nowsze słowniki nie potwierdzają już występowania powyższych porównań, być może dlatego, że „[...] w związku z kurczeniem się konotacji semantycznej nazw Żyda [...] doszło do ograniczonego występowania utartych związków z tymi nazwami narodowości” (Orłoś 1994: 47).

Kłamać to znaczy mówić nieprawdę, zatem nie dziwi występowanie takich porównań, w których pojawią się czasowniki oznaczające tę właśnie czynność.

[cz] kecat jak Palacký/Palackej

[cz] mít řeči jako Palackej

Znaczenie tego – występującego w dwóch wariantach – frazeologizmu jest szersze niż tylko ‘kłamać’. Oznaczają one również ‘mówić rozwlekłe i kwieciste ukrywając fakty; mówić długo i przemądrzale’. František Palacký (kol. Palackej) był wybitnym czeskim historykiem i politykiem. Jako polityk często przemawiał w parlamencie wiedeńskim. Aluzja dotyczące rozwlekłości czy mijania się z prawdą dotyczyć może zarówno jego dzieł pisanych, jak i przemówień (por. Orłoś, Hornik, 1996: 183).

Wśród porównań czeskich zebranych przez Zaorálka znajduje się również takie, gdzie zachowanie kłamcy porównane jest do tworzenia fabuł podobnych do sennych koszmarów:

[cz] postavít fabulu jak mora sen

Frazeologizm ten jest jednak ograniczony terytorialnie do okolic Frenštátu (por. Zaorálek 2000: 486) a nowsze źródła już go nie notują. Trudno określić motywację takiego związku, ponieważ wraz z upływem czasu uległa ona zatarciu.

Również w poniższym s frazeologizowanym porównaniu ciężko odnaleźć zależność między znaczeniem poszczególnych komponentów a znaczeniem globalnym jednostki. Kłamstwo przyrównane jest do strzelania do gołębi:

[cz] střilet jako po holubu

Jest to frazeologizm stary. Pochodzi ze zbioru czeskich przysłów Smila Flaški z drugiej połowy XVI w. i już przez Zaorálka został uznany za przestarzały (por. Zaorálek 2000: 448).

W języku górnołużyckim zaś wciąż żywe jest porównanie tego, co mówi łgarz, do szpacych gwizdów:

[gł] hwizdać kaž jako škórc

Motywacja tej komparacji jest dość przejrzysta – ten niewielki ptak doskonale potrafi naśladować dźwięki wydawane przez inne ptaki. Może właśnie dlatego jego melodyjny gwizd stał się podstawą związku frazeologicznego oznaczającego kłamanie.

W celu podkreślenia siły kłamstwa można użyć s frazeologizowanego porównania, które zintensyfikuje znaczenie rzeczownika stojącego po lewej stronie komparacji. Ustabilizowana jednostka cechuje się również dużą obrazowością. W języku górnołużyckim odbija się przekonanie, że im coś jest lepiej wykarmione, tym jest większe i silniejsze:

[gt] *lža, jako by kormjena była*

Forma łącznika *jako* sugeruje, że jest to jednostka dość stara. Notowana jest w zbiorze przysłów Radysërba-Wjeli z roku 1902. O żywotności tego typu obrazowania świadczyć może fakt, że do dziś znane jest Łużyczanom przenośne wyrażenie *kormjena lža* (por. HSF: 179).

Wśród frazeologizmów czeskich wciąż żywe jest dosadne porównanie, które może być patetyczną lub pełną oburzenia reakcją na twierdzenie niezgodne z prawdą czy też w jakiś sposób urażające odbiorcę:

[cz] *lež jako věž*

Kłamstwo porównane jest do wieży. Motywacja tej jednostki jest przejrzysta: wieża jest wysoką budowlą, wyższą niż otaczające ją budynki, zatem kłamstwo również jest potężne. Niewątpliwą rolę odgrywa tutaj rym, który ułatwia przyswajanie i reprodukcję konkretnego wyrażenia a wraz z nim obrazu, jaki ze sobą niesie oraz wartościowania.

Obrazowość często uważana jest za jedną z istotniejszych cech s frazeologizowanych porównań. Szczególną wyrazistością relacji między planem wyrażania a planem treści cechują się te komparacje, w których po prawej stronie pojawia się leksem antonimiczny do *kłamstwa*, czyli *prawda*. Jednostki takie mają charakter ironiczny, łączą w sobie cechy przeciwstawne, co często wywołuje efekt komiczny. W czeskich komparacjach kłamliwe stwierdzenie przyrównane jest do sytuacji, w której prawdą będzie fakt, że pchły i wszy kaszlą czy też możliwe jest strzelanie z worka, motyki lub motowidła:

[cz] *pravda, jako že blechy/vši kašlou*

[cz] *pravda, jako by z měchu vystřelil*

[cz] *pravda, jako by z motyky vystřelil*

[cz] *pravda, jako by motovidlem střelil*

Powątpiewanie w prawdziwość czyjejs wypowiedzi mogło być przyczyną powstania frazeologizmu, w którym prawda została przyrównana do starych, rozpadających się murów obronnych. Obrazowe i ironiczne porównanie nie pozostawia żadnej wątpliwości co to tego, jak nadawca ocenia komentowaną sytuację.

[cz] *pravda jako stará hradba (chatrná)*

Wśród jednostek górnołużyckich równie obrazowe jest porównanie, w którym prawda została zestawiona z konstatacją, że raki latają.

[gt] *wěrnŏ kaž jako bychŭ raki lětate*

Powyższe ustabilizowane porównania zarówno w języku czeskim, jak i górnołużyckim, notowane są jedynie w starszych zbiorach przysłów. Wydaje się więc, że w dzisiejszym języku takie frazeologizmy nie są już regularnie odtwarzane, jednak ich przejrzysta obrazowość sprawia, że są w pełni zrozumiałe.

Obrazowość bezpośrednia pojawia się w łużyckim porównaniu – żywym we współczesnym języku – w którym znajdujemy odwołanie do bajki.

[gt] *wěrnŏ kaž basnička*

Prawda przyrównana do opowiadania o zmyślonej treści jest częstym obrazem występującym w górnołużyckiej frazeologii semantycznego pola kłamstwa.

Sfrazologizowane porównania dostarczają bardzo interesującego materiału. Pokazują, jak człowiek postrzega rzeczywistość, z czym utożsamia pewne wartości czy cechy. Sfrazologizowane komparacje należące do semantycznego pola kłamstwa pozwalają dostrzec, jak Czesi i Łużycanie porządkują otaczający świat. Wśród 20 porównań czeskich i 10 górnołużyckich nie znalazła się ani jedna identyczna para. Jednak we frazeologii obu tych języków z kłamstwem utożsamiane są niektóre narody, mieszkańcy regionów i miast a także określone profesje. W języku czeskim i górnołużyckim funkcjonuje podobny stereotyp Żyda-kłamcy, Czesi ponadto z tą negatywną cechą kojarzą Cyganów, Turków i mieszkanki Śląska. Dla obu narodów równie negatywne konotacje ma zawód handlarza końmi, z tym, że Łużycanie deprecjonują głównie tych koniarzy, którzy swoich targów dobijają w konkretnym mieście – Kulowie. Również postaci historyczne nie są wolne od konotacji związanych z kłamstwem: można to zauważyć w czeskich porównaniach, w których w funkcji *comparatum* występują nazwiska (Baron Prašil i Palacký). Wśród ustabilizowanych komparacji górnołużyckich znalazła się archaiczna jednostka o motywacji biblijnej – punktem wyjścia dla frazeologizmu oznaczającego silne kłamstwo stała się historia patriarchy Jakuba.

Można także zauważyć kolejną zbieżność frazeologii łużyckiej i czeskiej. W obu językach występują porównania odwołujące się do słowa pisanego. Z kłamstwem Czesi utożsamiają to, co można przeczytać w kalendarzu i gazecie, Łużycanie zaś treści opowiadanych bądź czytanych bajek.

Obserwacja otaczającego świata sprawiła, że negatywne konotacje w języku czeskim zyskał pies, w górnołużyckim szpak i bagno.

W starszej warstwie obu języków występuje też wiele porównań, które cechują się ogromną obrazowością i, na zasadzie przeciwieństwa, przyrównują do siebie prawdę i rzeczy nieprawdopodobne bądź niemożliwe do wykonania. Takie komparacje wywołują efekt komiczny, mają nacechowanie ironiczne. Nie są jednak notowane przez nowsze źródła, tak czeskie, jak i górnołużyckie.

Porównania z komparatorem *jako* i *każ* stanowią ponad połowę czeskich i górnołużyckich porównań opisujących kłamstwo i kłamliwego człowieka i tylko małą część wszystkich frazeologizmów znajdujących się w tym polu semantycznym. Jednak nawet tak niewielki materiał pozwala dostrzec, że Czesi i Łużycanie w podobny sposób patrzą na świat, a ustabilizowane komparacje tych dwóch języków – choć nie ma wśród nich ani jednej identycznej pary – często mają podobną motywację i dowodują się do tych samych stereotypów, przekonań i poglądów na świat.

Bibliografia

- Bańko M. (2004): *Słownik porównań*, Warszawa.
- Bartnik Cz.S., *Zakłamanie jako zasada życia*, <http://www.informacje.int.pl/Zaklamanie-jako-zasada-zycia-art1051.html>, dodane 31.07.2006, ekscerpcja 11.09.2007.
- Bečka J.V. (1979): *Slovník synonym a frazeologismů*, Praha.
- Čechová M. a kol. (2000): *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
- Čermák F. (1983): *Česká přirovnání*, [w:] *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání*, 463–492.
- Čermák F. (1985): *Frazeologie a idiomatika*, [w:] Čermák F., Filipce J., *Česká lexikologie*, Praha.
- Faska H. (2003) *Pučník po hornjoserbsčinje*, Budyšin.
- Faßke H. (1981): *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morfologie*, Bautzen.
- Kazmír S., *Slovník valašského nářečí*, <http://www.jurkovic.cz/slovník/slovník/slovník.htm>.
- Kopaliński W. (1991): *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków.
- Krajewski L. (1982): *Synonimia porównań doprzymiotnikowych*, [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A.M. Lewicki, Lublin, 113–121.
- Krajewski L. (1995): *Z historii badań nad porównaniem. Aspekt językowy porównania*, [w:] *Polsko-wschodniosłowiańskie powiązania kulturowe, literackie i językowe. 2. Językoznawstwo i translatoryka. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, Olsztyn, 275–285.
- Lewicki A.M. (2003): *Studia z teorii frazeologii*, Łask.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A. (1993): *Frazeologia*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, 307–326.
- Loucká P., *Český rek ve světě*, Vesmír 82/2003 (http://www.vesmir.cz/soubory/2003_V_236-237.pdf), ekscerpcja 11.09.2007.
- Nowakowska A. (2005): *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław.
- Okoń W. (1981): *Słownik pedagogiczny*, Warszawa.
- Orłoś T.Z. (1994): *Polskie i czeskie związki frazeologiczne z nazwami narodowości lub z przymiotnikami odnarodowościowymi*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej VI*, red. M. Basaj, D. Rytel, Warszawa, 139–153.
- Pajdzińska A. (1990): *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, „Etnolingwistyka”, t. 3, red. J. Bartmiński, Lublin, 59–68.

- Pietrak H. (1971): *Wyrażenia i zwroty z zaimkiem porównawczym jak, jako w języku polskim i czeskim*, „Poradnik Językowy” 9, 556–566.
- Puzynina J. (1997): *Słowo – Wartość – Kultura*, Lublin.
- Siatkowski J., Basaj M. (2002): *Słownik czesko-polski*, Warszawa. [SCzP]
- Skorupka S. (1969): *Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych*, „Prace Filologiczne” XIX, 219–226.
- Wölkowa S. (1987): *Wo strukturje hornjoserbskich krutych přirunanjow*, „Lětopis A“, 34, 4–10.
- Wölkowa S. (1999): *Hornjoserbska frazeologija a idiomatika*, „Naša maćerščina“ 11/12, Budyšin, 110–134.
- Wyczożański W. (2003): *Opozycja homo-animal z perspektywy reguł postępowania (na materiale frazemów wybranych języków)*, [w:] *Język a kultura*, t. 15. Wrocław.
- Wyczożański W. (2006): *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych. Na materiale wybranych języków*, Wrocław.
- Ивченко А.А. (1995): *Идеографическое описание фразеологии верхнелужицкого языка* [w:] *Проблемы становления и развития серболужицких литературных языков*, Москва, 120–137.

Źródła

- Kral J. (1927): *Serbsko-němski Słownik hornjołužiskeje řeče*, Budyšin.
materiały dydaktyczne Instytutu Sorabistyki na Uniwersytecie w Lipsku: <http://www.uni-leipzig.de/~sorb/>, ekscepcja 11.09.2007.
- Orłoś T.Z, Hornik J. (1996): *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*, Kraków.
- Radysierba-Wjela (1902): *Metaforiske Hrona abo Přenoški a Přirunanki w řeči Hornjołužiskich Serbow*, Budyšin.
- Radysierba-Wjela (1997): *Přisłowa a přisłowne hrónčka a wusłowa Hornjołužiskich Serbow*, nowe wydanie tekstu z roku 1902, red. G. Wirth, Budyšin.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky – Přirounání* (1983): red. F. Čermák, Praha. SČFI].
- Wölke S., Ivčenko A. (2004): *Hornjoserbski frazeologiski słownik*, Budyšin.[HFS].
- Zaorálek J. (2000): *Lidová rčení*, reprint wydania z roku 1947, Praha.

Czech and Upper-Lusatian phraseology – selected comparisons of the semantic field of lie in the two related languages

Summary

The article presents the picture of *lie* in the phraseological comparisons of Czech and Upper-Lusatian. It concerns only comparisons that contain conjunctions *jako* and *kaž*.

Lie is identified with some nations, certain regions and city dwellers, as well as some professions. In the phraseology of both languages we can observe a similar stereotype of Jew and horse dealer; in Czech these negative features are also associated with Gypsies, Turks and the inhabitants of Silesia.

Moreover, in Czech *lie* is connoted with some historical persons, whose names appeared in the position of *comparatum*, and in the Upper-Lusatian phraseology it is the biblical patriarch Jacob that has these negative connotations. In both languages, there are phraseological comparisons that refer to something written, like calendar, newspaper or fairy-tales. Some comparisons describing lie in a metaphorical way were also based on observations of the surrounding world – one may have negative connotations with dogs, starlings, or mud.

In the older Czech and Upper-Lusatian languages, there are many metaphorical comparisons with the word *true* serving as one of its components. They are often comical and ironic, as they underline opposites between lie and truth.

This article shows that the Czech and Upper Lusatian nations perceive the world in a similar way, therefore phraseological comparisons in the semantic field of lie in these two languages often have similar motivation and refer to the same stereotypes, beliefs and visions of the world.